

1 Grupa SU(3) i klasyfikacja cząstek

1.1 Grupa SU(N)

Unitarne (zespolone) macierze $N \times N$ można sparametryzować przez $2N^2$ rzeczywistych parametrów. Ale

- $\det U = 1$,
- unitarność: $U^\dagger U = 1$

narzucają dodatkowe warunki. Rozważmy warunek drugi:

$$\begin{bmatrix} [& \vec{u}_1^\dagger &] \\ & \cdots & \\ [& \vec{u}_n^\dagger &] \end{bmatrix} \begin{bmatrix} [\vec{u}_1] \\ \cdots \\ [\vec{u}_n] \end{bmatrix} = 1, \quad (1)$$

(gdzie $\vec{u}_i$ są N wymiarowymi wektorami zespolonymi) co daje N^2 równań zespolonych:

$$\begin{aligned} \vec{u}_1^\dagger \vec{u}_1 &= 1, \quad \vec{u}_1^\dagger \vec{u}_2 = 0, \quad \dots \quad \vec{u}_1^\dagger \vec{u}_n = 0, \\ \vec{u}_2^\dagger \vec{u}_1 &= 0, \quad \vec{u}_2^\dagger \vec{u}_2 = 1, \quad \dots \quad \vec{u}_2^\dagger \vec{u}_n = 0, \\ &\vdots \\ \vec{u}_n^\dagger \vec{u}_1 &= 0, \quad \vec{u}_n^\dagger \vec{u}_2 = 0, \quad \dots \quad \vec{u}_n^\dagger \vec{u}_n = 1. \end{aligned} \quad (2)$$

Ale, oprócz równań diagonalnych $\vec{u}_i^\dagger \vec{u}_i = 1$, pozostałe równania są parami zależne, np.: $\vec{u}_1^\dagger \vec{u}_2 = 0$ oraz $\vec{u}_2^\dagger \vec{u}_1 = 0$. Zatem niezależne są tylko równania „nad diagonalną”, których jest $(N^2 - N)/2$ oraz te na diagonalnej których jest N . Jednak równania „nad diagonalną” są zespolone, a więc dają $N^2 - N$ warunków rzeczywistych, natomiast równania „na diagonalii” są rzeczywiste i dają N warunków rzeczywistych. Zatem unitarność daje N^2 warunków rzeczywistych.

Zauważmy, że równanie (1) gwarantuje, że $|\det U| = 1$, zatem warunek $\det U = 1$ określa dodatkowo tylko fazę U , czyli daje dodatkowo jeden warunek rzeczywisty (a nie dwa, jakby się można spodziewać).

Zatem całkowita liczba parametrów opisująca macierz SU(N) wynosi:

$$2N^2 - N^2 - 1 = N^2 - 1. \quad (3)$$

Wygodną metodą parametryzacji macierzy SU(N) jest forma exponencjalna

$$U = \exp \left(-i \sum_{n=1}^{N^2-1} \alpha_n T_n \right) = e^{-i \vec{\alpha} \cdot \vec{T}} \quad (4)$$

gdzie $\vec{\alpha}$ jest $N^2 - 1$ wymiarowym wektorem rzeczywistym, a $N^2 - 1$ hermitowskich (bo musi być $U^\dagger U = 1$) macierzy $N \times N$ oznaczonych jako T_n , nazywanych jest generatorami grupy SU(N). Dodatkowo macierze T_n są bezśladowe, co wynika z tożsamości

$$\det U = \exp(\text{Tr} \log U). \quad (5)$$

Znany przykład z grupy SU(2):

$$T_n = \frac{1}{2}\tau_n, \quad n = 1, 2, 3, \quad (6)$$

gdzie τ_n są macierzami Pauliego. Czynniki $1/2$ jest kwestią konwencji.

Aby macierz U była rzeczywiście jednoznacznie sparametryzowana przez $N^2 - 1$ parametrów α_n , macierze T_n muszą być liniowo niezależne, tzn.

$$\text{jeżeli } \vec{\alpha} \cdot \vec{T} = 0 \text{ to } \vec{\alpha} \equiv 0.$$

Ten warunek jest spełniony gdy

$$\text{Tr}(T_m T_n) = \frac{1}{2}\delta_{mn}. \quad (7)$$

Tu znowu $1/2$ jest konwencją.

Warto, za Cvitanowiciem, przyjąć konwencję graficzną obrazującą generatory:

$$a \xleftarrow{\text{wavy } m} b = (T_m)_{ab}$$

W tej notacji mnożenie macierzy ma postać:

$$a \xleftarrow{\text{wavy } m} b \xleftarrow{\text{wavy } n} c = (T_m)_{ab} (T_n)_{bc}$$

Dodatkowo wprowadźmy delty Kronekera i ich ślady:

$$a \xleftarrow{\text{straight}} b = \delta_{ab} \quad \text{circle} = N$$

$$m \xleftarrow{\text{wavy}} n = \delta_{mn} \quad \text{gear} = N^2 - 1$$

W tej graficznej notacji bezśladowiść generatorów i równanie (7) przyjmują postać:

$$\text{wavy line} \circlearrowleft = 0 \quad \text{wavy line } m \circlearrowleft \text{wavy line } n = \frac{1}{2} \text{wavy line } m \text{ } n$$

Oczywiście generatory T_m są nieprzemienne

$$[T_m, T_n] = if_{mnl}T_l, \quad (8)$$

gdzie całkowicie antysymetryczne stałe f_{mnl} są nazywane stałymi struktury grupy $SU(N)$ – dla grupy $SU(2)$ są to symbole Levi-Civity:

$$f_{mnl} = \varepsilon_{mnl}.$$

Wprowadzając notację graficzną dla stałych struktury (proszę zwrócić uwagę na zgodne z kierunkiem wskazówek zegara uporządkowanie indeksów, gdyż stałe struktury grupy są antysymetryczne):

$$\begin{array}{c} m \quad n \\ \diagdown \quad \diagup \\ \text{wavy lines} \\ \diagup \quad \diagdown \\ l \end{array} = if_{mnl} = -if_{nml}$$

możemy relację komutacji (8) przedstawić w następującej formie:

$$\begin{array}{c} m \quad n \\ \text{wavy lines} \\ \leftarrow \end{array} - \begin{array}{c} m \quad n \\ \diagdown \quad \diagup \\ \text{wavy lines} \\ \diagup \quad \diagdown \\ \leftarrow \end{array} = \begin{array}{c} m \quad n \\ \diagdown \quad \diagup \\ \text{wavy lines} \\ \diagup \quad \diagdown \\ l \\ \leftarrow \end{array}$$

Aby w sposób jawny zdefiniować grupę $SU(N)$ należy albo podać jawną postać generatorów $N \times N$, czyli jawną postać generatorów w reprezentacji *fundamentalnej* (zwanej także definiującą), albo podać wartości numeryczne stałych struktury f_{mnl} . Oczywiście są to metody równoważne: znając jawną postać generatorów można wyliczyć stałe struktury i odwrotnie, znając stałe struktury można obliczyć jawną postać generatorów nie tylko w reprezentacji fundamentalnej, ale w dowolnej reprezentacji grupy $SU(N)$.

1.2 Reprezentacje grupy $SU(2)$ i $SU(3)$

Relacja komutacji (8) jest spełniona nie tylko przez macierze $N \times N$ definiujące grupę $SU(N)$, ale także przez macierze wyżej wymiarowe. Dla grupy $SU(2)$ reprezentacja fundamentalna dana jest przez macierze Pauliego odpowiadające spinowi $s = 1/2$, ale wiemy że dopuszczalne są reprezentacje wyżej wymiarowe o spinie $s = n/2$, gdzie $n = 1, 2, 3, \dots$,

które mają wymiar $(2s + 1)$. Z matematycznego punktu widzenia reprezentacja grupy jest określona przez zbiór macierzy spełniających (8), fizycy poprzez reprezentację rozumieją często *bazę*, w której macierze te działają. W przypadku grupy SU(2) taką bazą są wektory odpowiadające spinowi s i wartości własnej T_3 oznaczanej jako m :

$$|s, m\rangle$$

gdzie m przyjmuje $2s + 1$ wartości: $-m, -m + 1, \dots, m - 1, m$. Wynika to stąd, że dla grupy SU(2) spośród trzech generatorów $T_{1,2,3}$ jeden można zdiagonalizować, zwyczajowo dżagonalizuje się T_3 , i że diagonalny jest tzw. operatorem Casimira

$$\vec{T}^2 = T_1^2 + T_2^2 + T_3^2 = s(s + 1)\mathbf{1}.$$

Czyli stany w danej reprezentacji numerujemy liczbami kwantowymi odpowiadającymi wartościom własnym dwóch diagonalnych operatorów: $\vec{T}^2$ i T_3 . Zwróćmy uwagę, że liczba kwantowa s jest nie tylko jednoznacznie związana z wartością $\vec{T}^2$ ale także z wymiarem reprezentacji, który jest równy $2s + 1$.

Dla grupy SU(3) sytuacja jest bardziej skomplikowana z dwóch powodów. Po pierwsze spośród 8 generatorów (pamiętajmy, że dla $N = 3$ liczba generatorów wynosi $N^2 - 1 = 8$) można jednocześnie zdiagonalizować dwa z nich. Widać to np. z jawnej postaci macierzy Gell-Mann'a, które są dla grupy SU(3) odpowiednikiem macierzy Pauliego:

$$\begin{aligned} \lambda_1 &= \begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}, \lambda_2 = \begin{bmatrix} 0 & -i & 0 \\ i & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}, \lambda_3 = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}, \\ \lambda_4 &= \begin{bmatrix} 0 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \end{bmatrix}, \lambda_5 = \begin{bmatrix} 0 & 0 & -i \\ 0 & 0 & 0 \\ i & 0 & 0 \end{bmatrix}, \\ \lambda_6 &= \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \end{bmatrix}, \lambda_7 = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & -i \\ 0 & i & 0 \end{bmatrix}, \\ \lambda_8 &= \frac{1}{\sqrt{3}} \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -2 \end{bmatrix}. \end{aligned} \quad (9)$$

Widzimy, że pierwsze trzy macierze Gell-Manna odpowiadają zanurzonym w lewym, górnym rogu macierzom Pauliego. Oznacza to, że w grupie SU(3) istnieje podgrupa SU(2), którą nazywać będziemy izospinem: $I_{1,2,3} = T_{1,2,3} = 1/2 \lambda_{1,2,3}$. A zatem stany bazowe będziemy numerować wartościami I i I_3 odpowiadającymi tej podgrupie. Oprócz tego diagonalna jest macierz λ_8 , a odpowiadającą jej liczbę kwantową $Y = \lambda_8/\sqrt{3}$ nazywamy hiperładunkiem. Zatem stany bazowe dla reprezentacji fundamentalnej o wymiarze 3, oznaczane $|(\mathbf{3})Y, I, I_3\rangle$, to:

$$\begin{bmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix} \rightarrow \left| (\mathbf{3}) \frac{1}{3}, \frac{1}{2}, \frac{1}{2} \right\rangle, \begin{bmatrix} 0 \\ 1 \\ 0 \end{bmatrix} \rightarrow \left| (\mathbf{3}) \frac{1}{3}, \frac{1}{2}, -\frac{1}{2} \right\rangle, \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} \rightarrow \left| (\mathbf{3}) -\frac{2}{3}, 0, 0 \right\rangle. \quad (10)$$

Ogólnie dla grupy $SU(N)$ można jednocześnie zdiagonalizować $N - 1$ generatorów (mówimy, że *rzqd* grupy $SU(N)$ wynosi $N - 1$). Oprócz tego, podanie wymiaru, lub wartości operatora Casimira nie wyznacza jednoznacznie reprezentacji. Począwszy od $N = 3$ możemy mieć kilka reprezentacji o tym samym wymiarze, które są jednak istotnie różne (nie są unitarnie równoważne). Zauważmy, że macierze $-T_m^*$ mają te same relacje komutacji, co macierze T_m (ze względu na to, że stałe struktury f_{mnl} są rzeczywiste). Oznacza to, że istnieje druga reprezentacja trzywymiarowa, która jest *sprzężona* do reprezentacji fundamentalnej (oznaczamy ją jako $\bar{\mathbf{3}}$). Stany bazowe dla tej reprezentacji mają postać:

$$\begin{bmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix} \rightarrow \left| (\bar{\mathbf{3}}) - \frac{1}{3}, \frac{1}{2}, -\frac{1}{2} \right\rangle, \quad \begin{bmatrix} 0 \\ 1 \\ 0 \end{bmatrix} \rightarrow \left| (\bar{\mathbf{3}}) - \frac{1}{3}, \frac{1}{2}, \frac{1}{2} \right\rangle, \quad \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} \rightarrow \left| (\bar{\mathbf{3}}) \frac{2}{3}, 0, 0 \right\rangle. \quad (11)$$

Można zapytać, dlaczego w przypadku grupy $SU(2)$ (a więc spinu), nie musieliśmy wprowadzać pojęcia reprezentacji sprzężonej. Wiąże się to z tym, że dla macierzy Pauliego istnieje macierz U taka, że

$$U\tau_m U^\dagger = -\tau_m^*, \quad (12)$$

czyli, że reprezentacja $s = 1/2$ i reprezentacja sprzężona do niej są unitarnie równoważne. Ta własność nie zachodzi dla grup $SU(N)$ przy $N > 2$. Stąd w notacji graficznej użyliśmy strzałki do oznaczenia generatorów w reprezentacji $\mathbf{3}$. Strzałka w przeciwną stronę oznacza reprezentację $\bar{\mathbf{3}}$. Ponadto, jak się przekonamy, istnieją także reprezentacje o tym samym wymiarze, które są różne i nie są wzajemnie sprzężone.

Dla grupy $SU(2)$ relacja (12) sprowadza się do trzech równań:

$$\begin{aligned} \{U, \tau_{1,3}\} &= 0, \\ [U, \tau_2] &= 0. \end{aligned} \quad (13)$$

Widzimy, że równania (13) implikują, że $U \sim \tau_2$. Macierz Pauliego τ_2 nie jest unitarna, ale $i\tau_2$ już tak. Równania $SU(3)$ analogiczne do (13) nie mają rozwiązania gdyż w iloczynie macierzy Gell-Manna pojawia się dodatkowa struktura symetryczna:

$$\lambda_m \lambda_n = \frac{2}{3} \delta_{mn} \mathbf{1} + i f_{mnl} \lambda_l + d_{mnl} \lambda_l. \quad (14)$$

Stany (10) i (11) wygodnie jest narysować jako punkty na płaszczyźnie (I_3, Y) , tak jak to pokazano na Rys. 1.

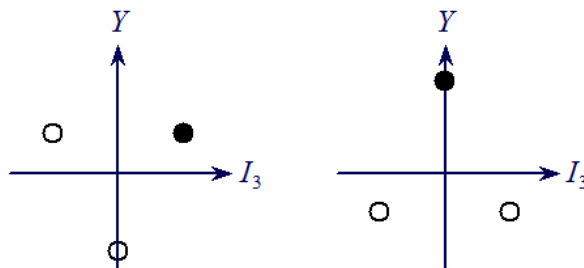
Diagramy, takie jak te pokazane na rysunku 1, nazywamy *diagramami wagowymi*.

Reprezentacje grupy $SU(3)$ jednoznacznie da się „nazwać” przy pomocy pary liczb $\mathcal{R} = (p, q)$, gdzie $p, q = 0, 1, 2, \dots$. Najwyższa waga reprezentacji (p, q) to stan:

$$\left| (p, q) \text{ najwyższa waga} \right\rangle = \left| (p, q), Y = \frac{p+2q}{3}, I = \frac{p}{2}, I_3 = \frac{p}{2} \right\rangle. \quad (15)$$

Znane są także wzory na wymiar

$$\dim(p, q) = \frac{1}{2}(p+1)(q+1)(p+q+2), \quad (16)$$

Rysunek 1: Reprezentacja trypletowa i antytrypletowa grupy SU(3).

i wartość operatora Casimira

$$C_2(p, q) = \mathbf{T}^2 = p + q + \frac{1}{3} (p^2 + q^2 + pq). \quad (17)$$

Łatwo się przekonać, że reprezentacje pokazane na Rys. 1 to

$$\mathbf{3} = (1, 0), \quad \bar{\mathbf{3}} = (0, 1). \quad (18)$$

Zwyczajowo używa się obu zapisów na oznakowanie reprezentacji: wymiaru $\mathbf{w}$ i $\bar{\mathbf{w}}$ (czasami $\mathbf{w}^*$) lub (p, q) .

Zauważmy, że ogólnie

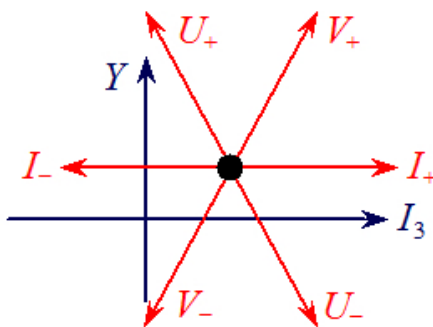
$$\overline{(p, q)} = (q, p).$$

Zatem, jeżeli $p = q$ reprezentacja jest *samosprzeżona*.

Zauważamy, że podobnie jak dla grupy SU(2) w grupie SU(3) istnieją operatory podwyższania i obniżania, z tym że jest ich *sześć*. Zdefiniowane są w następujący sposób:

$$I_{\pm} = T_1 \pm iT_2, \quad V_{\pm} = T_4 \pm iT_5, \quad \hat{U}_{\pm} = T_6 \pm iT_7. \quad (19)$$

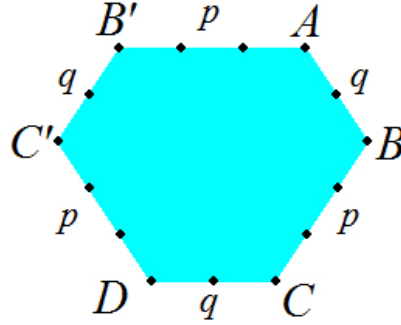
Ich działanie jest schematycznie pokazane na rysunku 2. Stan anihilowany przez I_+ , V_+ oraz U_+ nazywamy najwyższą wagą. Na Rys. 1 stany te zostały oznaczone czarną kropką.

Rysunek 2: Działanie operatorów $I_{\pm}$, $V_{\pm}$ i $U_{\pm}$ na diagramie wagowym grupy SU(3).

Aby skonstruować diagram wagowy reprezentacji (p, q) postępujemy w następujący sposób. Na płaszczyźnie (I_3, Y) zaznaczamy punkt A o współrzędnych najwyższej wagi

(15). Następnie rysujemy q punktów w kierunku U_- . Ostatni z nich oznaczamy jako B . Od punktu B w kierunku V_- rysujemy p punktów – ostatni to C . I wreszcie począwszy od C rysujemy q punktów w kierunku I_- (D). Wracamy do A i w kierunku I_- rysujemy p punktów (B'), dalej q punktów w kierunku V_- (C') i w końcu p punktów w kierunku U_- . W ten sposób trafiamy do punktu D . W ten sposób powstaje obwódca diagramu wagowego, która pokazana jest na rysunku 3.

Rysunek 3: Obwódca diagramu wagowego reprezentacji (p, q) . Liczby p oraz q oznaczają liczbę kroków (odcinków) wzdłuż danej krawędzi. Liczba punktów wzdłuż takiej krawędzi jest o jeden większa.

Tak powstały diagram wypełniamy punktami wewnątrz obwódki zaczynając od punktów wzdłuż łamanej $A - B - C$ i posuwając się w kierunku I_- co jeden. Następnie na wewnętrznych „szczeblach” (z pominięciem $A - B'$ oraz $C - D$) diagramu dodajemy punkty zdegenerowane o izospinie o 1 mniejszym niż szczebel oryginalny. Tak postępujemy, aż wyczerpią się możliwości dodawania punktów.

Na rysunku 4 pokazane są diagramy wagowe reprezentacji $\mathbf{8} = (1, 1)$, $\mathbf{10} = (3, 0)$ i $\overline{\mathbf{10}} = (0, 3)$, które odgrywają istotną rolę w klasyfikacji cząstek. Pokazano także wyższe reprezentacje, gdzie występuje kilkakrotna degeneracja izospinowa niektórych stanów wewnątrz diagramu wagowego.

1.3 Reprezentacja dołączona

Z tożsamości Jacobiego:

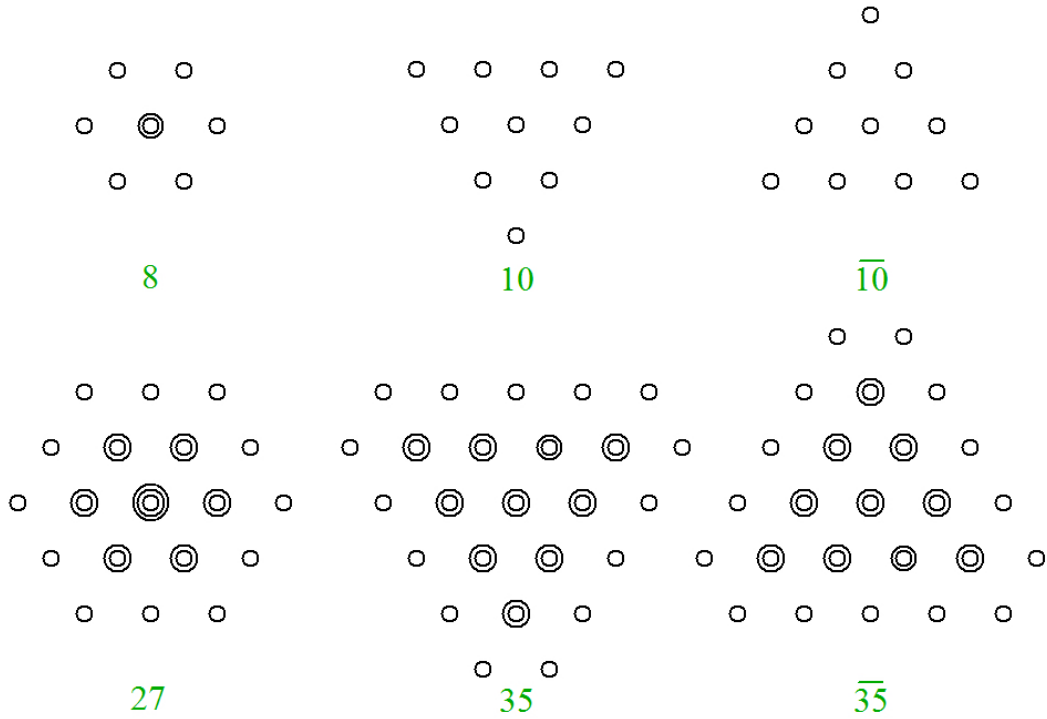
$$[T_m, [T_n, T_l]] + [T_n, [T_l, T_m]] + [T_l, [T_m, T_n]] = 0 \quad (20)$$

wynika, że macierze $(N^2 - 1) \times (N^2 - 1)$

$$(T_m^{\text{adj}})_{ij} = -if_{mij} \quad (21)$$

spełniają reguły komutacji (8). Taką reprezentację nazywa się *reprezentacją dołączoną (adjoint)*. Dla $SU(2)$ jest to reprezentacja spinu 1, a dla $SU(3)$ oktet. Ze wzoru (21) wynika, że

$$-T_l^{\text{adj}*} = T_l^{\text{adj}} \quad (22)$$

Rysunek 4: Oktet, dekuplet, antydekuplet i wyższe reprezentacje grupy SU(3).

czyli, że jest to reprezentacja samosprężona. Dlatego w graficznej reprezentacji generatorów na linii falistej, odpowiadającej indeksowi m nie ma strzałki. Używając uprzednio zdefiniowanej notacji graficznej dla symboli if_{mij} , relację komutacji

$$\begin{aligned}
 [T_m^{\text{adj}}, T_m^{\text{adj}}]_{ij} &= if_{mnl}(T_l^{\text{adj}})_{ij} \\
 &= (-if_{mik})(-if_{nkj}) - (-if_{nik})(-if_{mkj}) = if_{mnl}(-if_{lij}) \quad (23)
 \end{aligned}$$

można graficznie przedstawić w następujący sposób:

